

Marko Samardžija
Filozofski fakultet, Zagreb

UTJECAJ SOCIOPOLITIČKIH MIJENA NA LEKSIK HRVATSKOGA JEZIKA U XX. STOLJEĆU

0. Prema u kroatistici uobičajenoj periodizaciji povijesti hrvatskoga standardnoga jezika¹ u drugome je razdoblju standardizacije leksik hrvatskoga jezika doživio vrlo opsežne promjene. Ta se tvrdnja podjednako odnosi na hrvatski opći (općeuporabni) leksik kao i na brojna (strukovna) nazivlja koja su u desetljećima između početka hrvatskoga narodnoga preporoda i kraja XIX. stoljeća što u cijelosti oblikovana, što vrlo temeljito zasnovana.

Opći leksik hrvatskoga standardnoga jezika, u kojemu su promjene očite već od druge polovice XVIII. stoljeća,² dospio je u posve novu situaciju poslije Gajeva uklanjanja štokavsko-kajkavskoga dvojstva,³ jer je tek nakon toga standardnojezični model oblikovan na štokavskoj osnovici, unatoč nekim konceptijskim razlikama pa i otporima, postao općehrvatskim (pisanim) jezikom.

K tomu, dug proces priznavanja hrvatskomu statusa “diplomatičkoga” (tj. službenoga) jezika, započet još 10. kolovoza 1840, a uspješno dočet odgovarajućom saborskom odlukom dne 23. listopada 1847. (i ponovno potvrđenom 18. listopada 1848)⁴, priskrbio je hrvatskomu jeziku, s jedne strane, nesumnjivo povoljan sociopolitički položaj, ali je, s druge strane, omogućio da se jasno uoče brojne praznine u tadanjemu hrvatskome leksiku koje su nužno morale biti popunjene eda bi se postigao poželjan stupanj polifunktionalnosti hrvatskoga jezika. Ovdje se mora spomenuti da su se s tim prazninama znatno prije rečenih saborskih odluka suočavali brojni hrvatski lek-

sikografi navlastito u prvim desetljećima XIX. stoljeća kada je iznimno važnu ulogu odigrao njemačko-hrvatski dvojezičnik Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića.⁵

Među nazivljima, stjecajem prilika, prvo je oblikovano *hrvatsko pravno nazivlje*.⁶ Unatoč činjenici što hrvatsko pravno nazivlje ima iznimno dugu i bogatu tradiciju,⁷ urednik i autori hrvatskoga dijela *Juridisch-politische Terminologie* suočili su se s brojnim problemima u iznalaženju hrvatskih jednakovrijednica njemačkim pravnim nazivima ponudivši rješenja glavninu kojih je prihvatila kasnija hrvatska jezična, dotično zakonodavna praksa.⁸

Od pedesetih godina XIX. stoljeća traje iznimno plodna terminološka djelatnost Bogoslava Šuleka okrunjena jednim dvojezičnikom⁹ i dvama vrijednim terminološkim djelima: trojezičnim rječnikom znanstvenoga nazivlja¹⁰ i imenikom botaničkoga nazivlja.¹¹ Tako je, zahvaljujući Šuleku, njegovim suradnicima i koncepcijskim sumišljenicima, od četrdesetih do osamdesetih godina XIX. stoljeća oblikovano nekoliko hrvatskih nazivlja: *botaničko, fizikalno, kemijsko, matematičko* i *zemljopisno* te *glavnina tehničkoga* i *trgovačkoga nazivlja*.

Sukladno utanačenjima iz Hrvatsko-ugarske nagodbe¹² kojima je hrvatski postao službenim i zapovjednim jezikom u domobranskim jedinicama i postrojbama u kojima su Hrvati većina, od kraja šezdesetih godina XIX. stoljeća, također uz znatan Šulekov udio, oblikovano je hrvatsko vojno, upravo *hrvatsko domobransko nazivlje*.¹³

Do kraja XIX. stoljeća, u većoj ili manjoj mjeri, uspješno su oblikovana i druga hrvatska nazivlja (željezničko, poštansko, sportsko), a do toga je doba oblikovano iznimno bogato i osebujno hrvatsko kršćansko nazivlje.¹⁴

Kako pokazuju dosadašnja proučavanja te problematike, sva su ta nazivlja nastala iz aktualnih, a dijelom i akutnih, potreba hrvatske jezične zajednice, djelomično kao tvorani otpor germanizaciji i(li) mađarizaciji, ali nerijetko uz vrlo snažno izravno uglédanje u austrijsko-njemačka i mađarska terminološka rješenja kao i uz puno uvažavanje tih rješenja, što je namrlo obilje iznimno zanimljive građe proučavateljima hrvatskih prevedenica iz njemačkoga i mađarskoga jezika.¹⁵

Bogatim plodinama te intenzivne i uspješne hrvatske terminološke djelatnosti nije bitnije nudio ni tzv. vukovski prevrat¹⁶ što je snažno obilježio razvoj jezične kroatistike na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće utisnuvši snažan pečat prozodijskoj i morfološkoj, a znatno manje i sintaktičkoj normi hrvatskoga standardnog jezika s Brozovim i Ivekovićevim *Rječnikom* kao najrječitijom potvrdom neuspjeha sličnih nastojanja u području hrvatskoga leksika.¹⁷

Opći i stručni leksik hrvatskoga jezika razvijao se u većem dijelu XIX. stoljeća *posve autonomno* i bez izvanjezičnih (tj. političkih) pritiska, a pokadšto i njima usuprot, sustopice prateći komunikacijske potrebe onodobne hrvatske sociokulturne zajednice. Tako je ponajprije po svome leksiku hrvatski standardni jezik u početku XX. stoljeća dostigao poželjan stupanj gipke postojanosti i potrebnu mjeru funkcionalne polivalentnosti.

1. Početak XX. stoljeća na europskome jugoistoku obilježila su dva balkanska rata iz kojih je taj prostor izišao s bitno promijenjenim političkim krajolikom koji je pogodio revindiciranju ideje jugoslavstva i južnoslavenskoga političkoga, kulturnoga i jezičnoga ujedinjenja. Premda se pritom nerijetko spominjalo jezično ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba, u praksi se to nastojanje ipak svodilo na prijedloge o jezičnome jedinstvu hrvatskome i srpskome. Najjasnije i najcjelovitije taj je prijedlog izložen u poznatome predavanju Jovana Skerlića *Istočno ili južno narečje?*.¹⁸ Iz toga je predavanja potekla *Anketa o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti* (tzv. Skerličeva anketa)¹⁹ u kojoj je tijekom godine 1914. svoje mišljenje o Skerličevim prijedlozima iznijelo tridesetak hrvatskih, slovenskih i srpskih književnika, javnih djelatnika i jezikoslovaca. Budući da su se Skerličevi prijedlozi ticali samo grafije i jednoga odsječka fonologije, tj. prihvaćanja latinice i ekavice na cijelome slavenskome jugu osim Bugarske, nisu ti prijedlozi izravno utjecali na hrvatski leksik, ali su, kako ćemo vidjeti, pogodovali stvaranju uvjeta za takav utjecaj i prije godine 1918.

2. Nakon što je potkraj rečene godine osnovano Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, zakratko su nastavljeni razgovori o potrebi jezičnoga jedinstva "troplemenoga troimenoga naroda jednoga jezika od Grčke do Alpa" i to, kako je razvidno već iz naslova poznatoga "sastavka" Nikole Andrića,²⁰ dijelom s posve anakronim parolama iz prve polovice XIX. stoljeća.

Za proučavanje promjena u hrvatskome leksiku neusporedivo je važnija činjenica da je prilično brojna skupina u ono doba većinom mladih hrvatskih književnika počela pisati ekavski.²¹ Unatoč činjenici što je tada nesumnjivo vodeći hrvatski jezikoslovac Tomo Maretić s pravom upozoravao da toliko željena zamjena ćirilice latinicom i (i)jekavice ekavicom nije stvar ni laka ni jednostavna,²² ta je praksa hrvatskih književnika već na svome početku potaknula i dvojbe leksičke naravi. Na primjeru potvrdâ iz jednoga članka Ivana Krnica²³ napisao je Blaž Jurišić:

“Pisati ekavski ne znači pisati istočnim ni beogradskim govorom. Vrlo je loše shvaćanje, da mi uvodjenjem ekavskoga govora moramo uvesti u naš književni jezik sve one provincijalizme, rusizme i arhaizme, s kojima se kod Srba susretamo. Kod najmladjih naših ekavaca nalazimo obilje ovakvih loših riječi. Oni redovito pišu: *opšti, vaspitanje, tavoriti, vaskresenje, svešten, rabat, tabak, ovaploćenje, svirep, oveštati* itd. itd.”²⁴

Premda se za dvije i pol godine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca može reći da su bile prijelazno razdoblje do punoga oblikovanja novoga državnog ustroja, ipak se već u to prvo vrijeme mogu uočiti bar neki uzroci snažnih budućih izvanjezičnih utjecaja na hrvatski leksik. Tako je za promjene u općemu hrvatskome leksiku iznimno važan bio osnutak centralizirane državne službe za prikupljanje vijesti iz inozemstva, dotično u za to ovlaštenoj državnoj telegrafskoj (novinskoj) agenciji “Avala” u Beogradu u kojoj su vijesti prevedene na srpski i obrađivane te potom razasijlane novinskim i drugim uredništvima unutar države. Poseban su problem u tome bila službena priopćenja kraljevskoga dvora i savezne vlade koja su u novinama, a poslije i na radiju, objavljivana u izvornome obliku, bez ikakvih preinaka. Budući da politički tekstovi po svojoj naravi zahvaćaju u različita područja života, ubrzo su se u hrvatskim novinama proširili, a dijelom i udomaćili, brojni leksemi česti i obični u srpskome političkome vernakularu, npr.: *bezb(j)ednost, d(j)ejstvo, hartija, ostrvo, podozrenje, podozriv, prismotra, sad(j)ejstvo, spoljašnji, spoljni, staratelj, starateljstvo, zvaničan, zvaničnik...*

Tako je u hrvatski prispio i znatan broj značenjskih posuđenica, dakle novih značenja postojećih hrvatskih leksema, npr.: *baoljenje, čas, gas, gotovost, kolovoz, mapa, obrt, pokrov, rešen, sredina, ugao, značaj, značajan...*

Također su zamjetni prvi primjeri frazeološkoga posuđivanja, npr. *sitna boranija*.²⁵

Od hrvatskih nazivlja prvo je iz službene porabe istisnuto vojno (domobransko) nazivlje i to već u početku mjeseca prosinca 1918. kad je srpska vojska preuzela sve funkcije dotadanjega vojnoga odjela Narodnoga vijeća.²⁶ Otada se u javnoj porabi sve rjeđe susreću hrvatski leksemi (vojni nazivi) kao *bojna, bojnik, časnik, desetnik, koračnica, mimohod, mirozov, nabojnjače, novačiti, novak, ophodnja, pričuvna, prijavak, satnija, satnik, stupati, vojarna, zapt*. Umjesto njih sve se češće rabe u hrvatskome dotada slabo poznati ili posve nepoznati leksemi (vojni nazivi) *bataljon, major, oficir, desetar, marš, defile, povečeće, fišekljuje, regrutovati, regrut, patrola, rezerva, raport, četa, kapetan, maršovati, kasarna, disciplina*.²⁷

3. Donošenje Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 15. lipnja 1921. (28. lipnja, na blagdan sv. Vida, po julijanskom kalendaru, odatle uobičajeni naziv *Vidovdanski ustav*)²⁸ s jedne je strane označilo završetak ustavnopravnoga interregnuma, a s druge je višestruko pogodovalo stvaranju takvih sociopolitičkih prilika koje će izravno, snažno i dugotrajno utjecati na leksik hrvatskoga jezika. Prvo, trećim člankom toga Ustava ("Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.") jezična je unifikacija postala sastavnim dijelom službene državne (jezične) politike. S tim u skladu Vidovdanski ustav nije preveden na hrvatski jezik nego je samo objavljen na obama pismima, ćirilicom i latinicom. Time je u Hrvatskoj postalo službenim praktički sve srpsko ustavnopravno nazivlje, npr.: *čivčija*, *drugostepeni*, *izmestiti*, *krivični*, *nadleštvo*, *neprikosnoven*, *neprikosnovenost*, *obnarodovati*, *(versko) osvedočenje*, *preduzeće*, *preduzimač*, *preimućstvo*, *prvostepeni*, *rasturač*, *sopstveni*, *sopstvenik*, *sudija*, *trpeljivost*, *ujemčiti*, *vaspitanje*, *verozakon*, *vinovnik*, *vođ*, *zadužbina*, *zemljoradnja*, *zemljoradnik* i deseci drugih.

Drugo, Vidovdanskim je ustavom inaugurirano izrazito centralističko državno ustrojstvo, dok su granice upravnih jedinica (*oblasti*, *okruga*, *srezova* i *opština*, tj. *pokrajina*, *županija/okružja*, *kotara* i *općina*)²⁹ postavljane posve neovisno o etničkim, povijesnim ili jezičnim kriterijima, čime je hrvatsko jezično područje posve razdrobljeno i u svemu stavljeno u ovisan položaj spram središnje vlasti. Štetne posljedice takva državnoga ustrojstva i takva položaja hrvatskoga jezičnog područja posebno će se snažno očitovati u školstvu i prosvjeti, dotično u leksiku i jeziku udžbenika i priručnika koje je odobravalo Ministarstvo prosv(j)ete.³⁰

Treće, Vidovdanski je ustav slijedio niz novih zakona pisanih srpskim jezikom (pod nazivom "srpskohrvatskoslovenačkoga"), što je na hrvatskoj strani nailazilo na opravdani otpor i kritiku, podjednako pravnika i jezikoslovaca. Tako je E. Miler objavio vrlo opširnu recenziju *Projekta krivičnoga zakonika* u kojoj, uz stručnopravne prigovore, upućuje podug niz pravnoterminoloških prigovora upravo na osnovi duge i bogate tradicije hrvatskoga pravnoga nazivlja, a čak dva od četiriju dijelova svoje recenzije u cijelosti je posvetio upravo jezičnoj strani *Projekta*, treće (*Predlozi za promjenu teksta*) i četvrto (*Predlozi za nadomještanje tuđih izraza*).³¹ Milerova je recenzija potaknula Nikolu Andrića da u svojoj rubrici "Beograd nam kvari jezik" istomu pitanju posveti članak u kojemu kaže i sljedeće:

"Pošto su Beogradjani po svojoj pravničkoj terminologiji složili osnovu za novi kazneni zakonik, razumije se samo po sebi, da je za hrvatskog pravnika njihov jezik užasan, a mirnoj i objektivnoj našoj filologiji bila bi sada dužnost, da – ni po babu ni po stričevima – kaže bobu bob a popu pop."³²

4. Unitarna jezična politika nastavljena je i nakon donošenja Ustava Kraljevine Jugoslavije u jesen 1931. u kojemu je, čak u istome članku kao i Ustavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ostala odredba o srpsko-hrvatsko-slovenačkome kao službenome jeziku u državi.³³ Nedugo poslije obznanjenja novoga ustava u Društvu za srpski jezik i književnost održao je Pavle Popović predavanje o aktualnome stanju "našega" jezika.³⁴ U razgovoru nakon predavanja predložila su trojica članova Društva (J. Prodanović, T. Đorđević i M. Ibrovac) da se "povede organizovana borba u odbranu čistote našeg književnog jezika",³⁵ dotično da se pokrene stručni časopis s tim ciljem. Takav je časopis, pod nazivom "Naš jezik", počeo izlaziti godine 1932. Pogledi na normiranje, posebno na normiranje u području leksika, iznošeni u tome časopisu praktički su od početka izlaženja časopisa naišli na neodobravanje i stručnu kritiku većine hrvatskih jezikoslovaca.³⁶

U prvoj polovici tridesetih godina svojom unifikatorskom koncepcijom snažan je utjecaj na hrvatski stručni leksik imala *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura* koju je po naredžbi Ministarstva prosv(j)ete Kraljevine Jugoslavije priredila posebna terminološka komisija. Kao što piše u predgovoru *Gramatičkoj terminologiji*, prvoj u tome nizu, nizom se htjelo ukloniti terminološke razlike što su tada postojale u srednjoškolskim udžbenicima i propisati "za jedan pojam ili jedan predmet samo *jedan termin*".³⁷ Posebnu bi raščlambu zahtijevao odgovor na pitanje kako je u tome sveukupno prošlo hrvatsko gramatičko, književnoteorijsko, biologijsko, zoologijsko i drugo nazivlje. Za ilustraciju navest ćemo nekoliko primjera iz *Gramatičke terminologije* u kojoj, tako, nema *abecede* (a uvrštene su *azbuka* i *alfabet*), nema *zastarjelice*, *uvećanice* i *umanjenice* (a ima *zastarela reč/zastarjela riječ*, *augmentativ/uvećana reč*, *deminutiv/umanjena reč*), nema *složenice* (a ima *složena reč*), nema *tvorbe* (a ima *gradnja*), nema (*priložne*) *oznake* (a ima *priloška odredba*), *naglasak* se upućuje na *akcen(a)t*, *naglasiti* i *naglašivati* na *akcentovati*, *naglašivanje* na *akcentovanje*, *prirok* na *predikat*, *podmet* na *subjekt* itd.

U vezi s težnjama za unificiranjem hrvatskih i srpskih nazivlja mora se spomenuti jedan gotovo bizaran primjer. U početku tridesetih Ministarstvo prosvjete zbog hrvatskoga kršćanskog nazivlja odbijalo je odobriti srednjoškolski udžbenik katoličke moralke!³⁸

Tridesete godine u Kraljevini Jugoslaviji protekle su u znaku duboke političke krize čije je žarište bilo *hrvatsko pitanje*. Što je očitije bivalo da će se kriza pokušati riješiti političkim dogovorom, to je očitije bilo popuštanje centralističke stege koje je širilo i prostor jezične slobode. Zato je kraj tridesetih i sâm početak četrdesetih obilježen nizom inicijativa u vezi s položajem i normiranjem hrvatskoga jezika: osnutak Društva Hrvatski jezik (1936-37), pokretanje časopisa "Hrvatski jezik"

(1937-38), djelatnost Pokreta za hrvatski jezik (1939-41).³⁹ Nakon godina posvemašnje unifikacije započeo je proces jasne hrvatske jezične, napose leksičke diferencijacije. U promijenjenom i povoljnijem sociopolitičkom kontekstu otvoreno je aktualizirano pitanje razgraničenja hrvatske leksičke norme prema srpskoj. Uz nekoliko članaka objavljenih u novinama⁴⁰ i časopisu "Hrvatski jezik",⁴¹ svoj su doprinos razrješenju toga problema dali Julije Benešić, koji je u svoju gramatiku uvrstio opsežno poglavlje "Serbizmy i kroatyzmy"⁴² te Petar Guberina i Kruno Krstić svojim *Razlikama*.⁴³

Praktično ta su nastojanja dobila većma zamaha nakon sporazuma Cvetković-Maček i osnutka Banovine Hrvatske u čiju su nadležnost, uz ostale poslove, ušli odgoj, pravosuđe, prosvjeta i unutarnja uprava.⁴⁴ Tako se stekao bar dio potrebnih uvjeta za posebnu jezičnu politiku, čija su nastojanja, što se leksika tiče, najzamjetnija u udžbeničkoj literaturi te dijelom u jeziku onodobnoga hrvatskoga novinstva i lijepe književnosti.

U godinama uoči Drugoga svjetskoga rata ta snažna zanimanost kroatističke i šire javnosti za položaj i sudbinu hrvatskoga jezika uporišta svojim stajalištima pronalazila je u bogatoj njegovoj prošlosti, dotada ili prešućivanoj ili namjerno pogrešno tumačenoj,⁴⁵ nastojanjima u području leksika, uz neznatne iznimke, težište je bilo u umjerenom reafirmaciji tečevina unitarizacijom nasilno prekinute hrvatske leksičke tradicije. Šteta je stoga što zbog vanjskih (ne)prilika za takav povratak onda nije bilo dostatno vremena.

5. U travnju godine 1940. proglašena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), čime je hrvatski jezik ponovno dospio u posve nov sociopolitički kontekst. Nove su vlasti otpočetak iznimnu pozornost posvećivale jezičnoj i pravopisnoj problematici, što zorno potvrđuje opsežno tadanje jezično zakonodavstvo. Da bi skrb o pravilnosti i kulturi hrvatskoga jezika u javnoj porabi bila sustavnom, osnovan je Hrvatski državni ured za jezik (HDUJ) sa zadatkom da "rješava sva jezična pitanja na području Nezavisne Države Hrvatske",⁴⁶ jedina ustanova u državi ovlaštena za davanje obvezujućih stručnih jezičnih savjeta.

Namjerna dostići ideal zvan "čist hrvatski jezik", onodobna jezična politika u području leksika odredila je nekoliko strateških pravaca. Prvi je pravac u osnovi nastavak nedočetoga predratnoga povratka bogatoj leksičkoj baštini. Tako su iz pasivnoga u aktivni leksik vraćeni leksemi *mirisnica* (parfumerija), *mudroslovlje* (fakultet), *navjera* (kredit), *ozračje* (atmosfera u značenju 'raspoloženje'), *poklisar* (ambasador), *samovoz* (u značenju 'automobil'), *svjetlopis* (fotografija), *uljudba* (civilizacija), *veleobrt* (industrija)...

Drugi pravac predstavlja težnja za uvođenjem, i nadopunom, hrvatskih nazivlja. S vojnim nazivljem to je, po naravi stvari, učinjeno najbrže i najpotpunije.⁴⁷ Istodobno je, uz podosta početnih nedoumica, aktualizirano hrvatsko pravno nazivlje, dočim su ostala nazivlja uređivana postupno, tempom objavljivanja odgovarajućih udžbenika. Za konačno sređenje hrvatske nazivoslovne problematike bilo je predviđeno izdavanje posebnoga rječnika.

Premda se purističko nastojanje očitovalo i u prvim dvama pravcima, treći je u cijelosti bio rezultat tadanjega jezičnoga purizma koji je, usuprot dotadanjim hrvatskim puristima, zahtijevao i tvorio hrvatske zamjene za neke proširene i posve uobičajene posudnice, npr. *hrvatka za kravata, krugoval za radio, munjovoz za tramvaj, putničar za turist, putničarstvo za turizam, slikokaz za kinematograf, uredovnica za kancelarija, veleigralište za stadion*.

Usuprot autorima koji su poslije 1945. tvrdili da su u vrijeme NDH nastajali i hrvatskoj jezičnoj praksi prisilno nametani cijeli popisi novotvorenica,⁴⁸ proučavanje novinskih i drugih tekstova iz onoga doba pokazuje da je, u općem leksiku, broj novotvorenica relativno malen (svakako manji od stotinu). Tomu su nedvoumno podjednako doprinijeli jezikoslovci koji su, poput Petra Guberine, upozoravali da svaka novotvorenica ne znači obogaćivanje hrvatskoga leksika⁴⁹ te HDUJ u čijim su savjetima u više navrata, iz različitih razloga, pojedine novotvorenice (npr. *odorirati, mimoprolaz, pustolovac, udobstvo*) negativno ocjenjivane.⁵⁰ Ovomu svakako treba dodati novotvorenice i novoznačnice u političkome nazivlju u kojemu je, poradi naravi političkoga ustroja NDH, također bilo određenih novina koje bi, za pouzdane zaključke, trebalo posebno proučiti.⁵¹

Što se pak tiče srpskoga leksičkog i uopće jezičnog utjecaja u hrvatskome te odnosa prema srpskomu jeziku, o čemu se u prošlosti često pisalo politički tendenciozno,⁵² nerijetko bez poznavanja osnovnih činjenica, može se utemeljeno reći da ta problematika u okviru onodobne jezične politike nema prioritetan nego epizodan značaj, jer je o njoj bilo malo riječi i to samo na početku NDH,⁵³ dok je jezično savjetodavstvo, što se leksika tiče, gotovo u cijelosti ostalo u okvirima Guberinine i Krstičeve knjige.

6. U svibnju godine 1945. cijelo hrvatsko područje ušlo je u sastav različitih federalnih jedinica druge Jugoslavije. Odmah u početku nove države najopsežnije, upravo prevratne promjene pretrpio je leksik hrvatskoga jezika. Taj se prevrat očitovao:

a) u potpunu potiranju postignuća jezične politike iz vremena NDH, jer su *zabranjeni* svi leksemi koji su bilo nastali u vrijeme NDH,

bilo da su u to vrijeme oživljeni ili tek da su u to vrijeme rabljeni, pa čak i da su nekomu ideologu jednostavno bili neobični, npr. *brzozav, izričaj, ozračje, prosudba, ravnovjesje*,⁵⁴

b) u naglašeno ideologiziranoj internacionalizaciji leksika, npr. *baza, buržoazija, eksploatacija, kolaboracija, komitet, partija, revolucija, sekretar*, a ti se ideologizirani internacionalizmi *nisu smjeli* zamjenjivati hrvatskim jednakovrijednicama;

c) u, također ideologiziranu, posuđivanju iz ruskoga jezika, pa je tada u hrvatski posuđen niz tzv. *sovjetizama*, tj. leksema koji označuju realije iz života tadanjega Sovjetskoga Saveza, npr. *boljševik, kadrovik, kolhoz, kružok, kulak, lakirovka, sovhoz, stabanovac, trudodan, udarnik*.

Posuđivanje iz ruskoga posve je oslabjelo poslije prekida političkih odnosa sa Sovjetskim Savezom u ljeto 1948. Otada posuđeni rusizmi u hrvatskome su uglavnom egzotizmi, npr. *glasnost, perestrojka, pripiska, putjovka, samogon*.

U početku pedesetih, s pojavom generacije "krugovaša" u hrvatskoj književnosti i kulturi, hrvatski dolazi u izravan (kulturno-civilizacijski) dodir s (američkim) engleskim, što za posljedak ima pojavu prvih izravnih anglizama (amerikanizama) poslije drugoga svjetskog rata. To će posuđivanje vrlo brzo ojačati i prerasti u proces koji bez prekida traje do danas.⁵⁵

U početku pedesetih godina u Jugoslaviji umjesto proklamiranoga federalnoga sve je jača afirmacija unitarističkoga političkog koncepta, što se vrlo brzo odrazilo u jeziku, prvo u *Anketi o pitanjima srpsko-hrvatskoga jezika i pravopisa* što je u "Letopisu Matice srpske" objavljivana od rujna 1953. do prosinca 1954, a potom i u zaključcima s tzv. novosadskoga sastanka koji je održan neposredno nakon zaključenja ankete.⁵⁶ Revindiciranje *ideje o jednome narodnom i jedinstvenom književnom jeziku*, osim u pravopisu, najjače je tragove ostavilo u hrvatskome leksiku. Iako su neki hrvatski leksikografi već u rano poratno doba samoinicijativno u nova izdanja svojih dvojezičnih rječnika hrvatskoga jezika počeli unositi srpsko leksičko blago bez ikakvih odrednica,⁵⁷ *konceptija leksičke egalizacije* najsnažnije je i najopsežnije promicana u tzv. zajedničkome rječniku⁵⁸ u kojemu se, i u odrednicama uz natuknicu i u definicijama, svjesno težilo potiranju leksičkih osobitosti hrvatskoga (standardnog) jezika.

Općenito se može reći da su druga polovica pedesetih i prva polovica šezdesetih godina obilježene snažnim unifikacijskim težnjama uz brižno uklanjanje s puta svega što bi moglo omesti dostizanje željena cilja, čemu je npr. imala poslužiti i svojedobna zabrana hrvatskih naziva mjeseci.⁵⁹

Potkraj šezdesetih i na početku sedamdesetih, u kontekstu liberalizacije političkoga života ("hrvatsko proljeće"), uza sve brojne kasnije poteškoće, unifikacijske su težnje ipak temeljito raskrinkane i kao stručno neodržive i kao politički nesumnjivo štetne. Tih se godina u Hrvatskoj pojavio niz publikacija ("Hrvatski književni list", "Hrvatski tjednik", "Kamov", časopis "Kritika" i brojne druge) pisanih takvim hrvatskim jezikom koji je, s jedne strane, ponajprije u leksiku, tvoran otklon od službenoga jezično-stilskoga modela, dok je s druge strane jasno okrenut reafirmaciji dotada sustavno potiskivanoga hrvatskoga leksičkoga blaga.

Veći dio sedamdesetih i osamdesete godine XX. stoljeća, unatoč brojnim političko-jezičnim sporenjima (npr. oko ustavnog naziva jezika, o ravnopravnosti jezika u federaciji i sl.⁶⁰), protekao je bez bitnijih zaokreta u leksiku, pa se može reći da su tih godina, uz povremena prokazivanja hrvatskoga jezičnog nacionalizma,⁶¹ uglavnom prešutno kontinuirana postignuća s početka sedamdesetih. Svakako se ovdje mora istaknuti da se opći i stručni leksik hrvatskoga standardnog jezika do kraja osamdesetih godina XX. stoljeća mijenjao u vezi s krupnim promjenama u gospodarsko-socijalnome sastavu hrvatskoga pučanstva. Primjera radi, godine 1921. bilo je na području današnje Republike Hrvatske 72,6 posto poljodjelskog življa i 39,6 posto nepismenih. Godine 1953. još je uvijek poljodjelskog življa 56,4 posto ali je broj nepismenih smanjen na 16,3 posto. Konačno, prema popisu pučanstva iz godine 1981. od poljodjelstva je živjelo još svega 14,5 posto žitelja, dok se broj nepismenih smanjio na 5,6 posto i to velikom većinom osoba starijih od 60 godina. U rečenome razdoblju, navlastito od pedesetih godina, mogu se pratiti dva važna i povezana procesa: proces deruralizacije i urbanizacije. Godine 1953. živjelo je 24,2 posto hrvatskih žitelja u gradovima, a 75,8 posto na selu. Godine 1981. taj se postotak gotovo izjednačio (49,8 posto u gradu - 50,2 posto na selu), dok prema popisu iz 1991. u gradovima živi preko pedeset posto hrvatske populacije.⁶² S tim je promjenama u vezi važna sociolingvistička pojava naraštajnih i stručnih žargona te urbanih mjesnih govora ("urbanih dijalekata") koji, zajedno s napretkom znanosti i jačanjem međujezičnih i međukulturnih veza, potiču i uzrokuju promjene u hrvatskome leksiku.

Za razliku od oskudne hrvatske jednojezične leksikografije kao nepouzdana pokazatelja tih promjena, dva hrvatska slikovna rječnika, objavljena u razmaku od pola stoljeća, unatoč svojoj ograničenosti na tzv. konkretni (tj. slikom i crtežom predočivi) dio hrvatskoga leksika pokazuju te promjene vrlo zorno i u doslovnom i u "prenesenom" značenju.⁶³

7. Poslije triju glavnih promjena (1918/21, 1941. i 1945.) godine 1990/91. zbila se četvrta, po mnogočemu ne samo u XX. stoljeću najvažnija sociopolitička i sociolingvistička promjena na hrvatskome jezičnom području koja je omogućila, a dijelom i potaknula, najnovije promjene u hrvatskome leksiku. Gotovo istodobno promijenilo se dvoje: ideološki i državnopravni okvir. Osamostaljenjem Republike Hrvatske dobio je hrvatski jezik ustavom zajamčen status službenoga ("državnoga") jezika.

Za recentne mijene u hrvatskome leksiku može se reći da su pretežitim dijelom motivirane purističkim razlozima. Pritomu se može razlikovati nekoliko tipova promjena:

a) Oživljavanje i (re)afirmacija do 1990. uglavnom iz izvanjezičnih razloga potiskivanih hrvatskih jednakovrijednica za dotada nametane (ili jedino dopuštene) internacionalizme, npr. *dužnosnik* (funkcionar), *glazba* (muzika), *gospodarstvo* (ekonomija), *odbor* (komitet), *ozračje* (atmosfera), *pozverenstvo* (komisija), *promidžba* (propaganda), *prosvjed* (protest), *skupina* (grupa), *sustav* (sistem), *veleposlanstvo* (ambasada), *vjerdajnice* (akreditivi).

Ovdje je važno istaknuti da je za opsežnu leksičku ponudu nekih hrvatskih purista, izloženu u posebnim rječnicima,⁶⁴ hrvatska jezična zajednica pokazala veoma slabo zanimanje, podjednako prema novotvorenicama (neologizmima) kao i prema novoznačnicama (neosemantizmima) jer njihova poraba može izazvati ozbiljnih poteškoća u sporazumijevanju.⁶⁵

b) Problem anglizama u hrvatskome standardnom jeziku i načini njihove zamjene druga su važna tema. Iako je većina kroatista suglasna da bi bilo potrebno nekako zaustaviti ili bar smanjiti nerijetko posve suvišno posuđivanje iz engleskoga i za većinu anglizama pronaći odgovarajuće hrvatske zamjene, osim pojedinačnih prijedloga, u praksi se još ne nazire cjelovito rješenje toga problema.

c) Neposredno nakon promjena iz godine 1990/91. u kroatistici je bilo iznimno snažno zanimanje za posuđenice iz srpskoga. O toj je temi objavljeno nekoliko rječnika različitih opsegom, stručnošću svojih autora te po kriterijima za identifikaciju srpskih leksičkih elemenata u hrvatskome i po zamjenama predloženima za njih.⁶⁶ U međuvremenu je to zanimanje za serbizme, protkano brojnim pretjerivanjima, u priličnoj mjeri splasnulo.

d) Četvrtu vrstu aktualnih promjena u hrvatskome leksiku predstavljaju *leksičke oživljenice*. Oživljeno je, i postupno se dopunjuje, hrvatsko vojno nazivlje. Slično je i s hrvatskim pravnim nazivljem, posebno onim njegovim dijelom kojim ono dodiruje politiku (*domovnica*, *pristav*, *privitak*, *putovnica*, *vježbenik*, *vrhovnik*). U općem leksiku zamjet-

no je postupno ponovno iščezavanje nekih leksema koji su oživljeni u početku devedesetih godina, npr. *bezodvolčno*, *dugočasani*, *sveza*.

8. Uzroci promjenama u leksičkome sastavu svakoga jezika po svojoj su naravi ili unutarjezični ili izvanjezični.⁶⁷ Promjene što se u leksiku zbivaju pod utjecajem unutarjezičnih čimbenika obično traju dugo i nerijetko su vrlo teško zamjetne. Nasuprot njima, promjene uzrokovane izvanjezičnim, sociolingvističkim i sociopolitičkim čimbenicima mogu biti, i najčešće jesu, nagle, zbog čega su lako zamjetne i kad zahvate malen dio aktivnoga leksika.

Hrvatsko jezično područje doživjelo je u XX. stoljeću nekoliko prevratnih sociopolitičkih promjena koje su najjasnijega traga ostavile upravo u leksiku hrvatskoga standardnoga jezika kao njegovu društvenim promjenama najotvorenijemu dijelu. Budući da je svaki od tih četiriju velikih sociopolitičkih zaokreta, kao njihov očekivani posljedak, slijedila promjena jezične politike, tim je zaokretima, nesumnjivo, odlučujuće određena krivudavost razvojnoga puta kodifikacijskoga i uzusnoga normiranja hrvatskoga leksika u XX. stoljeću.

BILJEŠKE

¹ D. Brozović: *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb 1978, str. 21-73.

² V. o tome našu raspravu *Hrvatski leksik u drugoj polovici XVIII. stoljeća*, "Croatica", god. XXIII/XXIV, sv. 37-39, Zagreb 1993, str. 311-332. Isto u knjizi *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb 1997, str. 9-40.

³ Uobičajeno se za godinu ukidanja toga dvojstva drži 1836. kad je "Danica horvatska, slavonska i dalmatinska" u cijelosti prešla na štokavštinu.

⁴ V. o tome članak *O službenome statusu hrvatskoga standardnog jezika potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća*, u zborniku *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*, "Bibliotheca Croatica Hungarie", knj. 2, Pečuh 1996, str. 241-248. Isto u knjizi *Iz triju stoljeća...*, str. 88-89.

⁵ I. Mažuranić-J. Užarević, *Deutsch-ilirisches Wörterbuch - Němačko-ilirski slovar*, Zagreb 1842. O tome djelu v. studiju Z. Dukata *Rječnik Mažuranića i Užarevića*, Rad JAZU, knj. 257 (115), Zagreb 1937, str. 82-132. V. i našu raspravu *Imeničke složenice u Mažuranićevu i Užarevićevu Rječniku*, u knjizi *Iz triju stoljeća...*, str. 67-81.

⁶ *Juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe*. Beč 1853.

⁷ A. Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. JAZU, Zagreb 1908-1922. Pretisak: Zagreb, 1975. O tome iznimno važnu leksikografskome djelu v. studiju I. Pranjkovića *Magnum opus Vladimira Mažuranića*, "Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža", knj. 4, Zagreb 1995, str. 125-132.

⁸ V. studiju M. Mamića *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, Zagreb 1992.

⁹ B. Šulek, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch - Němačko-hrvatski rječnik*, knj. 1-2, Zagreb 1860.

¹⁰ B. Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, knj. 1-2, Zagreb 1874-75. Pretisak: Zagreb 1990.

- ¹¹ B. Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb 1879.
- ¹² Tekst *Nagodbe* v. u knjizi J. Šarinica *Nagodbena Hrvatska*. Zagreb 1972, str. 271-293.
- ¹³ B. Šulek, *Domobranski žepnik*, Zagreb 1871. Isti: *Naredbenik za kr. ug. hrv. domobranstvo*, sv. I-XV, Zagreb 1870-1873. Isti: *Vježbovnik za kr. ugarsko domobrantsko konjanstvo*, Zagreb 1873.
- ¹⁴ J. Šetka, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izmijenjeno izdanje, Split 1976.
- ¹⁵ M. Rammelmeyer, *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen - Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden 1975. i I. Nyomárkay: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*, "Studies in Modern Philology", sv. 7, Budimpešta 1989.
- ¹⁶ V. o tome našu raspravu *Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. stoljeća do godine 1918.*, u knjizi *Iz triju stoljeća...*, str. 99-141.
- ¹⁷ I. Broz - F. Iveković, *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. I-II, Zagreb 1901. U novije vrijeme opširnu raspravu o tome rječniku objavio je I. Pranjković: *Iveković-Brozov Rječnik hrvatskoga jezika na početku i na kraju stoljeća*, "Kolo", 1993, br. 7-8, str. 566-587. Ondje i podaci o drugoj literaturi.
- ¹⁸ J. Skerlić, *Južno ili istočno narečje?*, predavanje održano u Društvu za srpski jezik i književnost dne 4. studenoga 1913, "Srpski književni glasnik", knj. 31 (1913), str. 756-770 i 862-873.
- ¹⁹ Anketa je objavljivana od drugoga do sedmoga broja "Srpskoga književnog glasnika" godine 1914.
- ²⁰ N. Andrić, *Jedan narod treba i jednu književnost da ima*, "Savremenik", god. XIV (1919), str. 305-309. O tome Andrićevu prijedlogu glavnoj skupštini Društva hrvatskih književnika napisano je: "Taj prijedlog glavne skupštine Društva hrvatskih književnika iznesen s toliko ilirskog zanosa i ganutljivosti, nije stvarno našao odjeka. Prošao je kao kratka epizoda." J. Horvat: *Politička povijest Hrvatske*, dio drugi, str. 171. Zagreb 1990. (pretisak).
- ²¹ Duže ili kraće vrijeme ekavicom su pisali Niko Bartulović (r. 1890), August Cesarec (1893), Dobriša Cesarić (1902), Ulderiko Donadini (1894), Gustav Krklec (1899), Miroslav Krleža (1893), Ivan Krnic (1878), Antun Branko Šimić (1898), Augustin Tin Ujević (1891). Potanje o tome u raspravi Lj. Jonkea *Razvoj hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću*, u knjizi *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1971, str. 205.
- ²² U JAZU godine 1921. rekao je Maretić: "Neki su književnici izrekli misao da bi Srbi radi što jačeg narodnog jedinstva imali ostaviti ćirilicu i primiti latinicu, a Hrvati da bi vraćajući Srbima milo za drago imali ostaviti južno narječje i primiti istočno. Tako idilički shvaćati stvar može samo onaj kome se ona čini vrlo jednostavna i laka." V. "Ljetopis JAZU za godinu 1921", sv. 36, str.70.
- ²³ I. Krnic, *Jedna književnost*, "Hrvatska njiva", god. II (1918), br. 2, str. 25-27.
- ²⁴ B. Jurišić, *Ekavski govor najmlađih*, "Hrvatska njiva", god. II (1918), br. 8, str. 127. Isticanje naše - M. S.
- ²⁵ Za potvrdu dostaju primjeri iz članka Ivana Krnica navedena u 23. bilješci!
- ²⁶ J. Horvat, n. dj., drugi dio, str. 136-139.
- ²⁷ Kako brzo nazivlje može postati slabo poznatim ili posve nepoznatim, lijepo pokazuje primjer hrvatskoga domobranskog nazivlja. Desetak godina nakon što su zamijenjeni srbijanskima, domobranske nazive morao je Miroslav Krleža tumačiti Hrvatima na kraju svojega *Hrvatskoga boga Marsa*.
- ²⁸ *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Državna štamparija Kraljevine SHS, Beograd, 1921. (ćirilicom i latinicom).
- ²⁹ F. Tudman: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 1. (1918-1928), Zagreb 1993, str. 344.

- ³⁰ V. za ilustraciju udžbenik F. Poljanca *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom*, Beograd 1931. i Zagreb 1936.
- ³¹ E. Miler, *Osnova kaznenoga zakona za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca od godine 1921.*, "Mjesečnik", glasilo Pravničkoga društva, god. XLIX, br. 1 (siječanj 1923), str. 1-14.
- ³² N. Andrić, *Beograd nam kvvari jezik. Filološke zabavice. (o jeziku Projekta kaznenoga zakonika)*, "Obzor", god. LXIV, br. 89, 1. travnja 1923, str. 5.
- ³³ *Ustav Kraljevine Jugoslavije* obnarodovan u "Službenim novinama" 3. septembra 1931, Beograd 1931.
- ³⁴ G. Pavle Popović o današnjem književnom jeziku, "Pravda" (Beograd), god. XXVII, br. 319, 15. studenoga 1931, str. 2.
- ³⁵ V. prethodnu bilješku.
- ³⁶ Potanje o tome v. u ovmoe svesku prilog I. Pranjkovića *Hrvatski jezik u staroj Jugoslaviji (na primjeru časopisa Naš jezik)*.
- ³⁷ *Srednjoškolska terminologija i nomenklatura*, knj. 1, sv. 1 *Gramatička terminologija*, Beograd 1932, str. V. Pored gramatičke objavljene su i druge unificirane srednjoškolske terminologije: zoološka (1932), književna (1933), botanička i higijenska (1934).
- ³⁸ Dr. M. Selec, *Katolička moralka za srednje škole*, Zagreb ¹1934. i ²1940.
- ³⁹ Potanje o tome u knjizi *Iz triju stoljeća...*, str. 165-174 i *passim*.
- ⁴⁰ V. npr. članak K. Krstića *Hrvatski književni jezik*, "Obzor", god. LXXX, br. 51, 2. ožujka 1940, str. 1-2.
- ⁴¹ V. npr. članak J. Hamma *Hrvatski jezik u srednjim školama*, "Hrvatski jezik", god. I (1938), str. 181-183.
- ⁴² J. Benešić, *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Warszawa-Zagreb 1937. (1939!), str. 233-277. Sa srpske strane na taj se dio Benešićeva djela najopširnije osvrnuo A. Belić u "Našem jeziku". Osvrt je pretisnut u knjizi *Oko našeg književnog jezika*, Beograd 1951, str. 237-250.
- ⁴³ P. Guberina-K. Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1940. Pretisak: Mainz 1977.
- ⁴⁴ F. Tuđman: n. dj., knjiga druga (1929-1941), str. 266.
- ⁴⁵ V. raspravu M. Stojkovića *Oko hrvatskoga jezika*, "Hrvatska revija", god. XIII (1940), knj. I, br. 4, str. 196-204 i br. 5, str. 258-263.
- ⁴⁶ "Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik", članak 2., "Narodne novine", br. 13 od 28. travnja 1941.
- ⁴⁷ "Vjesnik vojnih naredaba i zapovjedi", god. I, br. 20, 5. rujna 1941, "Prilog" (rječnik vojnih naziva), str. 6-66. Poslije je za potrebe vojske objavljen niz priručnika (vježbovnika) iz kojih se vide putovi dogradnje domobranskoga nazivlja nastalog u XIX. stoljeću.
- ⁴⁸ P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd, ²1971, ¹1986, str. 206.
- ⁴⁹ P. Guberina, *Poštujmo osnovna jezikoslovna načela*, "Hrvatski narod", god. III, br. 160, 24. srpnja 1941, str. 7. Što se, zapravo, događalo s hrvatskim jezikom između proljeća 1941. i 1945. podrobno je prikazano u knjizi *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 1993. U knjizi je i opširan izbor tekstova reprezentativan za upoznavanje onodobnoga hrvatskoga jezičnog stanja.
- ⁵⁰ Te smo savjete, s opširnim uvodom, objavili u knjizi *Jezični purizam u NDH*, Zagreb 1993.
- ⁵¹ V. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, str. 62-66.
- ⁵² V. Novak: *Vuk i Hrvati*, posebna izdanja SANU, knj. CDXVII, Beograd 1967, str. 575-584.

- ⁵³ V. članke P. Guberine, K. Krstića i F. Cipre u knjizi *Hrvatski jezik u NDH*, str. 109-111, 125-128, 144-146, 172-178.
- ⁵⁴ V. npr. članak M. Singer, *Tko tako govori i piše?* s nadnaslovom "Prilog raspravi o jezičnom nacionalizmu", "Vjesnik", 21. kolovoza 1985, str. 5. Kako je taj ideološki *verbicid* vođen nakon 1945. za četvrt stoljeća dosegao groteskne razmjere, s vrlo visokoga političkog mjesta upozoreno je godine 1979. kako je nužno nešto više opreza prije negoli se neka rjeđa ili nekome neobična riječ proglasi "ustaškom". V. S. Ostojić: *Javni dnevnik*, Zagreb 1981, str. 362.
- ⁵⁵ R. Filipović, *Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvoj-značenje*, Zagreb, 1990. D. Brozović-Rončević i dr. *Rječnik novih riječi*, Zagreb 1996.
- ⁵⁶ Prvi novosadski zaključak glasi: "Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik, koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim." V. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Zagreb-Novı Sad 1960, str. 5. Isticanje naše - M. S.
- ⁵⁷ U predgovoru drugomu, dotjeranom u izdanju svoga *Talijansko-hrvatskog rječnika* Mirko Deanović to izričito ističe: "Da rječnik uzmogne što bolje poslužiti i u Srbiji, dodane su obične riječi srpskog književnog izražaja. Ironijom sudbine u tome mi je pomogao i popis 'srpskih riječi' u knjižici *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*." Zagreb 1948, str. X.
- ⁵⁸ *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, sv. A-F i G-K (nedovršeno), Zagreb-Novı Sad 1967, odnosno *Rječnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, sv. I-VI (A-Š), Novi Sad-Zagreb 1967-1976, 1982.
- ⁵⁹ Lj. Jonke: n. dj., str. 291-293.
- ⁶⁰ Opsežnu dokumentaciju o sociolingvističkim i jezičnopolitičkim prilikama u ono vrijeme prikupio je S. Babić u knjigama *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990. i *Tisuđjetni naš jezik hrvatski*, Zagreb, 1991, str. 1-214. V. i članak M. Štajduhar i J. Kuzmanović *Svi naši sporovi*, "Danas", god. VI, br. 270, str. 33-37.
- ⁶¹ V. bilj. 54.
- ⁶² *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 5 (Hrv-Janj), Zagreb 1988. s.v. *Hrvatska* (III. Društvena osnova i VIII. Odgoj i obrazovanje); *Hrvatski leksikon*, Zagreb 1996, s.v. *Hrvatska*; J. Gelo: *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb 1987.
- ⁶³ *Šta je šta. Stvarni hrvatski rječnik u slikama*. Priedili Iso Velikanović i Nikola Andrić, Zagreb 1938. i *Hrvatski ili srpski i njemački slikovni rječnik*, Mannheim-Ljubljana, 1988.
- ⁶⁴ M. Šimundić: *Rječnik svišnih tuđica u hrvatskomu jeziku*, Zagreb 1994.
- ⁶⁵ N. Koharović: *Komunikacijska prihvatljivost novotvorenica*, u zborniku *Jezič i komunikacija*, ur. M. Andrijašević i Lj. Zergollern-Miletić, Zagreb 1996, str. 185-191.
- ⁶⁶ V. Brodnjak: *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb 1991. (Džepno izdanje: Zagreb 1992); I. B. Šamija-D. Lukačić: *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb 1991; M. Krmpotić: *Jezični priručnik*, Zagreb 1992; I. B. Šamija: *Razlikovnica hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb 1992. i S. Pavuna: *Mali razlikovni rječnik*, Zagreb, s.a. Ocjene tih rječnika v. u radovima I. Pranjkovića *Razlike između hrvatskoga i srpskog jezika*, u knjizi *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb 1993, str. 158-171 i *Obrazložidbena prosudba*, u knjizi *Jezičoslovna sporenja*, Zagreb 1997, str. 110-113 te u našem osvrtu u "Radovima Zavoda za slavensku filologiju", sv. 28-29, Zagreb 1993-94, str. 127-129.
- ⁶⁷ Znatno opširnije promjene u hrvatskome leksiku između 1945. i 1995. godine obrađene su u našem prilogu monografiji "Hrvatski jezik 1945-1995" (u tisku). V. i naš članak *Hrvatski leksik i njegove mijene*, u zborniku radova "Popularna srijeda", Mostar 1997, str. 99-106.

SUMMARY

THE INFLUENCE OF SOCIO-POLITICAL CHANGES ON THE LEXIS OF CROATIAN LANGUAGE IN THE 20th CENTURY

The paper shows that the standard Croatian passed through the period of lexical restoration in the second half of the 19th century. For this reason it reached a desirable level of functional polyvalence, at the beginning of the 20th century.

In the 20th century, four important political events occurred which directly influenced the general and professional lexis of standard Croatian.

The first changes happened in 1921, when the formation of the "one and only" Serbo-Croatian-Slovenian language began, which in turn became the official language in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and later (from 1931) in the Kingdom of Yugoslavia.

The second event happened in 1941, when The Independent State of Croatia was formed and consistent efforts were made to differentiate the Croatian and Serbian languages lexically. To revive numerous Croatian lexemes which were formed until the end of the 19th century became a major aim.

The third event happened in 1945 and last until 1990. At that time the formation of the Serbo-Croatian language was clearly established as the official language of the second Yugoslavia.

The fourth event happened in 1990. The changes in the Croatian lexis which occurred after that are mostly puristic.

STRESZCZENIE

WPLYW ZMIAN SOCJOPOLITYCZNYCH NA LEKSYKE JEZYKA CHORWACKIEGO XX WIEKU

Chorwacki język standardowy w drugiej połowie XIX wieku przeszedł okres leksykalnej odnowy. Dlatego też na początku XX wieku osiągnął oczekiwany stopień poliwalencji.

Dwudziesty wiek charakteryzują cztery punkty zwrotne o charakterze sociopolitycznym, które bezpośrednio wpłynęło na zmiany w ogólnej i specjalistycznej leksyce chorwackiego języka standardowego.

Pierwsza zmiana dokonała się w 1921 roku kiedy zaczyna się kształtować jako jeden oficjalny język Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców a później (od 1931 roku) Królestwa Jugosławii, język serbsko-chorwacki-słoweński.

Do drugiej zmiany doszło w 1941 roku po powstaniu Niezależnego Państwa Chorwacji (NDH), za sprawą konsekwentnie prowadzonych leksykalnych rozgraniczeń między językiem chorwackim i serbskim i tendencji do ożywienia licznych chorwackich leksemów powstałych przed końcem XIX wieku.

Trzecia zmiana nastąpiła po 1945 roku. Czasy te charakteryzuje wyraźna tendencja do tworzenia serbsko-chorwackiego języka jako centralnego państwowego języka drugiej (tj. Federacyjnej Narodowej Republiki/Socjalistycznej Narodowej Republiki) Jugosławii.

Czwarta zmiana nastąpiła w 1990 roku. Zmiany, które się dokonały w leksyce tego okresu mają przede wszystkim charakter purystyczny.